

ERFGOED BRUSSEL

Speciaal nummer
Open Monumentendagen
September 2019 | Nr031

Dossier **EEN PLAATS VOOR KUNST**

DIT IS GEEN KLEURENFOTO OVER HET JUISTE GEBRUIK VAN FOTOCHROMEN

CHRISTIAN SPAPENS

ARCHITECT-STEDENBOUWKUNDIGE, DIRECTEUR VAN DE VZW CIDEP
(CENTRE D'INFORMATION, DE DOCUMENTATION ET D'ÉTUDE DU PATRIMOINE)

Fotochromie 9231 PZ.
Gildehuizen, Grote Markt,
Brussel, fotochromie, 165 x
225 mm, 1895 (© CIDEP).

Enkele jaren geleden werd aan de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen gevraagd om de kleur te mogen wijzigen van een gevel uit de jaren 1870, en wel op basis van een 'onweerlegbaar document' dat door de architect te goeder trouw werd voorgelegd: een 'kleurenfoto' van het einde van de 19de eeuw. Ik heb mijn collega's uitgelegd dat het in feite om een fotochromie ging die op zich geen foto is maar een zwart-wit foto die als lithografie behandeld (en soms aangepast) is en manueel gekleurd. Als gevolg hiervan werd een stratigrafisch onderzoek van de verflagen aan de architect opgelegd waaruit bleek dat de bestaande gevelkleur beantwoordde aan de originele kleur. Deze anekdote laat zien dat het gebruik van een iconografisch document pas echt relevant wordt als het

is onderzocht op de materiële voorwaarden die hebben geleid tot de vervaardiging ervan.

De eerste fotografische procedés waren nog maar nauwelijks ontwikkeld of men betreurde al geen kleuren te kunnen reproduceren en tal van wetenschappers deden verwoede pogingen om hierin te slagen. John Herschel werkte eraan vanaf 1840. In 1848 slaagde Edmond Becquerel erin een fotografisch kleurenbeeld te verkrijgen van het zonnenspectrum¹; Niepce de Saint-Victor en Alphonse Poitevin zetten zijn opzoekingen voort. Ze botsten echter allemaal op een lastig obstakel : de onmogelijkheid om de kleuren definitief te kunnen fixeren. Op het einde van de jaren 1860 stelden Louis Ducos du Hauron² en Charles Cros³ afzonderlijk van elkaar een oplossing

voor die gebaseerd was op het drie-kleurenetsprocedé dat Jacob Le Blon omstreeks 1710⁴ had ontwikkeld : de opname gebruikt drie gekleurde filters (groen, oranje en violet) die drie gekleurde beeldnegatieven produceren (magenta, cyaan en geel) en nadien op elkaar worden gelegd om één samengesteld beeld te verkrijgen.

In 1872 deponeerde Léon Vidal een uitvindingsoctrooi om fotochromische beelden te drukken op basis van de kleurenlithografietechniek (meerdere stenen geïnt met één kleur) en waarbij het basisdocument in feite een zwart-wit foto was. Dit laatste procedé, dat aan het grote publiek werd voorgesteld op de wereldtentoonstelling van 1878⁵, zou verschillende toepassingen en varianten kennen⁶.

Een daarvan, gekend onder de handelsnaam *Photochrom*, had een weergaloos succes. Op 4 januari 1888 werd een uitvindingsoctrooi ingediend door de Zwitserse firma Orell Füssli & Co waar Hans Jakob Schmid, de lithograaf die het procedé ontwikkeld had, werkte. In het spoor hiervan werd in 1889 de *Compagnie Photochrom Zurich* opgericht die gedurende decennia de markt zou overspoelen met zichten van gebouwen en landschappen die tot in de Verenigde Staten werden verspreid na de oprichting van de *Photochrom Company of Detroit*⁷.

Deze beelden, die vrij goedkoop waren en vaak werden aangeboden door luxehotels of pakketbootmaatschappijen, stelden alle delen van de wereld voor die aantrekkelijk konden zijn voor toeristen: Europa, China, Japan, Noord-Afrika, het Midden-Oosten, enz. De allereerste *fotochromen* werden vervaardigd naar negatieven van Romedo Guler, maar vrij snel kocht *Photoglob Co*⁸ negatieven uit de hele wereld op en stuurde zelf een resem fotografen naar alle hoeken van de wereld om er foto's te maken van de meest indrukwekkende

Detail van een fotochromie die het manuele – en duidelijk fantasierijke – aanbrengen toont van de kleuren op deze huizen van de Grote Markt. Vergroting van de fotochromie 6492 PZ, 80 x 50 mm (geselecteerde zone), 1895 (© CIDEP).

kende monumenten en landschappen. Vanaf 1898 maakte de firma ook reproducties van beroemde schilderijen. Nog alvorens deze specifieke niche te ontwikkelen werden al meer dan 3.000 zichten van monumenten en landschappen aan de liefhebbers aangeboden. Toen *Photoglob* door het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog in 1914 zijn activiteiten moest staken, waren bijna 15.000 fotochromen geproduceerd volgens een volledig manueel procedé.

Het aantal gewenste kleuren (gewoonlijk vier tot veertien) stemde overeen met het aantal stenen die moesten worden geprepareerd. Deze stenen werden ingestreken met asfalt en vervolgens behandeld met terpentijn, toluen en Arabische gom zodanig dat de operator de gewenste nuance kreeg voor elk van de gebruikte kleuren voor het inkten. Na bewerking van de steen met zuur werd elke kleur afzonderlijk gedrukt, op dezelfde manier als bij een lithografie⁹.

Dit procedé kon voor alle mogelijke formaten worden gebruikt, van de meest courante (16,5 x 22,5 cm tot 50 x 65 cm) tot nog veel groter (40 x 90 cm) voor luxe-exemplaren bestemd om te worden ingelijst of voor affiches op groot formaat.

Fotochromen, die ook vandaag nog veelvuldig voorkomen, treft men meestal aan met een dun schutblad, gelijmd op dik karton of in albums. Ze zijn doorgaans gestempeld, onderaan links in gouden letters, met een identificatie van het onderwerp, voorafgegaan door een nummer en de twee letters PZ (*Photoglob Zurich*). Onderaan rechts kan ook de identificatie voorkomen van de lokale distributeur. Het vermelde nummer is dat van de catalogus, wat het mogelijk maakt het document te dateren tussen 1889 en 1914. De intensiteit van de kleuren, waarschijnlijk onder

invloed van modetrends, is ook een gemakkelijke dateringsfactor, aangezien de uitvoerders in de loop van de tijd de gewoonte aannamen om de kleurencontrasten steeds meer te beklemtonen, wat soms leidde tot schreeuwerige hemels.

De kleuren op de fotochromen hangen dus voornamelijk af van de smaak en de bekwaamheid van de uitvoerders-lithografen, die vaak honderden zo niet duizenden kilometers verwijderd waren van het onderwerp dat ze moesten behandelen. Hoewel bijzonder charmant kunnen ze bijgevolg niet als wetenschappelijk bewijs dienen.

NOTES

1. BECQUEREL, E., *De l'image photographique colorée du spectre solaire*, Parijs, 1848.
2. DUCOS DU HAURON, L., *Les couleurs en photographie : solution du problème*, Parijs, 1869.
3. CROS, Ch., *Solution générale du problème de la photographie des couleurs*, Parijs, 1869.
4. LE BLON, J., *Coloritto : L'harmonie du coloris dans la peinture réduite en pratique mécanique et à des règles sûres & faciles. Avec des figures en couleur, pour en faciliter l'intelligence, non seulement aux peintres, mais à tous ceux qui aiment la peinture*, Londen, 1725.
5. Hoewel er reeds fotochromieën waren getoond aan het publiek op de tentoonstelling van de Société française de photographie in 1876 in het Palais de l'Industrie (Parijs), begon het populaire en commerciële succes pas na de aanwezigheid van een *Pavillon de la photochromie* op de wereldtentoonstelling van 1878.
6. VIDAL, L., *Traité pratique de photochromie*, Parijs, 1903.
7. Zie onder meer ARQUE, S., BOULOUCH, N., JEZIERSKI, J.V. en WEBER, B., *Photochromie. Voyage en couleur. 1876-1914*. Parijs, 2009.
8. Handelsnaam van de firma na de fusie tussen Photochrom Co en Schroeder Co in 1895.
9. Dit verklaart ook het ontbreken van een raster dat het uitzicht van een fotochromie verandert.

COLOFON

REDACTIECOMITÉ

Stéphane Demeter, Paula Dumont,
Murielle Lesecque, Griet Meyfroots,
Valérie Orban, Cecilia Paredes,
Brigitte Vander Bruggen

EINDREDACTIE NEDERLANDS

Paula Dumont en Griet Meyfroots

EINDREDACTIE FRANS

Stéphane Demeter

REDACTIESECRETARIAAT

Murielle Lesecque

COÖRDINATIE DOSSIER

Paula Dumont

COÖRDINATIE ICONOGRAFIE

Julie Coppens

AUTEURS/ REDACTIONELE MEDEWERKING

Werner Adriaenssens, Anne-Lise
Alleaume, Jean-Marc Basyn, Amandine
Berry, Guy Conde-Reis, Françoise
Cordier, Thomas Deprez, Paula Dumont,
Jacqueline Guisset, Pascale Ingelaere,
Christophe Loir, Irène Amanti Lund,
Cristina Marchi, Marc Meganck, Griet
Meyfroots, Eric Min, Valérie Montens,
Marie Nobels, Valérie Orban, Cecilia
Paredes, Christian Spapens, Septembre
Tiberghien, Véronique Van Bunnan,
Brigitte Vander Bruggen, Peter Van
Goethem

NALEZING

Koenraad Raeymaekers, Coralie Smets,
Tom Verhofstadt en de leden van het
redactiecomité

VERTALING

Gitracom, Hilde Pauwels, Erik Tack,
Ubiqu Belgium NV/SA

VORMGEVING

Polygraph'

ONTWERPER VAN DE MAQUETTE

The Crew communication nv

DRUK

Graphius Brussels

VERSPREIDING EN ABONNEMENTENBEHEER

Cindy De Brandt,
Brigitte Vander Bruggen
bpeb@urban.brussels

BEDANKINGEN

De families Sergysels en Spanoghe,
Manon Brotcorne, Virginie Luel, Thierry
Mondelaers, Sandrine Tielemans,
Stéphane Vanreppelen

VERANTWOORDELIJKE UITGEVER

Bety Waknine, directeur-generaal,
Urban.brussels (Gewestelijke
Overheidsdienst Brussel
Stedenbouw en Erfgoed)
Kunstberg 10-13, Brussel

De artikelen zijn gepubliceerd
onder de verantwoordelijkheid
van de auteurs. Alle rechten voor
het reproduceren, vertalen of
herwerken zijn voorbehouden.

CONTACT

Urban.brussels
Kunstberg 10-13, 1000 Brussel
www.erfgoed.brussels
bpeb@urban.brussels

HERKOMST VAN DE FOTO'S

Mochten er ondanks onze inspanningen
om alle reproductierechten te
betalen toch nog gerechtigden zijn
die niet gecontacteerd werden, dan
worden zij verzocht zich kenbaar
te maken bij Urban.brussels

LIJST MET AFKORTINGEN

CIDEP – Centre d'information, de
documentation et d'étude du patrimoine
KIK-IRPA – Koninklijk Instituut voor
het Kunstpatrimonium / Institut
royal du Patrimoine artistique
KMKG Koninklijk Musea voor
Kunst en Geschiedenis
KMSKB Koninklijke Musea voor
Schone Kunsten van België
MSB – Museum van de Stad Brussel
PSK – Paleis voor Schone Kunsten
SAB – Stadsarchief Brussel
STIB/MIVB Société des Transports
Intercommunaux de Bruxelles/
Maatschappij voor Intercommunale
Vervoer te Brussel
WHI – War Heritage Institute

ISSN

2034-5771

WETTELIJK DEPOT

D/2019/6860/014

Cette revue paraît également
en Français sous le titre
Bruxelles Patrimoines.

Erfgoed Brussel Reeds verschenen

001 - November 2011
Terug naar school

002 - Juni 2012
De Hallepoort

003-004 - September 2012
De kunst van het bouwen

005 - December 2012
Hôtel Dewez

Extra nummer 2013
Het erfgoed schrijft onze geschiedenis

006-007 - September 2013
Brussel, m'as-tu vu ?

008 - November 2013
Industriële architectuur

009 - December 2013
Parken en tuinen

010 - April 2014
Jean-Baptiste Dewin

011-012 - September 2014
Geschiedenis en herinnering

013 - December 2014
Cultusgebouwen

014 - April 2015
Zoniënwoud

015-016 - September 2015
Ateliers, fabrieken en kantoren

017 - December 2015
Stadsarcheologie

018 - April 2016
De Gemeentehuizen

019-020 - September 2016
Stijlen gerecycleerd

021 - December 2016
Victor Besme

022 - April 2017
Art nouveau

023-024 - September 2017
Natuur in de stad

025 - December 2017
Conservatie op de steigers

026-027 - April 2018
Kunstenaarsateliers

028 - September 2018
Het Erfgoed, dat zijn wij!

Laatste nummers

Extra nummer - 2018
De restauratie van
een uitzonderlijk decor

029 - December 2018
Historische Interieurs

030 - April 2019
Beton

urban
.brussels

SUR BRUXELLES URBANISME ET PATRIMOINE
BSE BRUSSEL STEDENBOUW EN ERFGOED

15 €

ISBN 978-2-87584-182-7